

Role teorie a konceptů ve výzkumu

Jiří Navrátil

jiri.navratil@fss.muni.cz

Co je to teorie?

- Teorie popisuje vztah mezi **koncepty** a **modely** sestávající se ze sítí těchto vztahů
- Vysvětluje opakující se **vzorce** nebo **pravidelnosti** v sociálním světě
- Je odpovědí na otázky **proč** lidé jednají tak, jak jednají v konkrétním sociálním kontextu, a **proč** je sociální život organizován tak, jak je

Co je to teorie?

- Má minimální stupeň **obecnosti** (vs. „můj kamarád zbohatl, protože hodně pracoval“)
- Souvisí s **kauzalitou** - vysvětluje kauzální souvislost („vyšší zájem o politiku vede k účasti na demonstraci“)

Vs. „teorie“:

- *„Mám takovou teorii, že mezi devátou a pátou není nikdy vyřčena pravda.“* — Hunter S. Thompson
- Konspirační teorie

Koncepty

- Stavební bloky sociální teorie, která stanovuje **vztahy** mezi koncepty a jejich **příčiny**
- V **ontologické** tradici (poznávání obecné povahy společnosti a sociálních jevů) popisují základní rysy sociálního světa (**existují dvě základní sociální třídy, které jsou definovány svým vztahem k vlastnictví výrobních prostředků**)
- V tradici **empirického** výzkumu se koncepty v procesu operacionalizace rozkládají na dimenze a proměňují v proměnné, aby se mohly měřit (**sociální třída – socio-ekonomická třída – výše měsíčního příjmu**)

Koncepty

- V tradici **symbolického interakcionismu** je nutné validitu konceptů prověřit v interakci se sociálním světem: z obecných konceptů pro orientaci v tématu je nutné vytvořit či upřesnit jejich význam skrze odhalení **(dělnická třída – třída zaměstnanců – zaměstnanci)**
- V **hermeneutické** tradici mají všechny koncepty automaticky původ v každodenním jazyku sociálních aktérů, ne v jazyce výzkumníka nebo teorie, výzkum je pak procesem vyjednávání **(dělnická třída – pracující - normální lidi)**

Konceptualizace

- Způsob jakým komunikujeme teoretické ideje a výzkumná zjištění
- Převod myšlenek a zjištění do abstraktních, teoretických termínů, identifikuje klíčové termíny a vztahy mezi nimi – umožňuje formulaci výzkumných otázek a hypotéz
- (*vs. operacionalizace* – ta naopak překládá koncepty do empirického, observačního jazyka – do jazyka proměnných)
- Souvisí úzce s paradigmatem, uvnitř kterého se pohybujeme (typicky užívané koncepty)
(např. Marx: existují dvě hlavní sociální třídy, definované svým vztahem k výrobním prostředkům a převládající ideologii, mezi kterými probíhá permanentní konflikt)

Funkce teorie

- Dokážeme předvídat, chápeme obecné souvislosti
- Usnadňují nám chápání a případnou snahu o řešení daného jevu („problému“)
- Ovlivňují a usměrňují naše výzkumné úsilí, napovídají, co bychom měli objevit v empirických datech

(např. pokud je společnost založená na kapitalistické ekonomice, existují v ní významné sociální nerovnosti a probíhá v ní permanentní konflikt mezi sociálními skupinami)

Vlastnosti dobré teorie I.

- Má velkou vysvětlovací sílu (velký vliv nezávisle proměnné) (vs. „počasí má vliv na dobu početí dítěte“)
- Je úsporná (vs. „čím vyšší ekonomická pozice, náboženská víra, důvěra v partnera a dobrá zkušenost s dětmi, tím více dětí člověk má“)
- Uspokojuje naši zvědavost (vs. „pokud politik nepřesvědčí dost voličů, nevyhraje volby“)

Vlastnosti dobré teorie II.

- Je jasně formulovaná (vs. „míra modernizace země má vliv na cenu 1 km nové dálnice“)
- Je ověřitelná (vyvratitelná) pomocí dat (vs. „válka je trest od Boha“)
- Vysvětluje důležitý fenomén (vs. „psy ovlivňuje osobnost jejich majitelů“)
- Má vysokou předpověďací hodnotu (vs. „imperialismus způsobuje války“)

Teorie vs. teorie

- Obecná **sociální** teorie (Marx, Weber, Simmel) – meta-teorie, někdy normativní teorie (J. Habermas: Teorie komunikativního jednání)
- Poskytuje širší obrazy společnosti nebo sociálního života, ale neposkytují nám logicky organizované teoretické výroky
- **Výzkumná** teorie – poskytuje konkrétní hypotézy nebo je utvářena v průběhu výzkumu) (P. Norris – politický aktivismus)
- Výjimečně se kloubí obojí (P. Bourdieu – Teorie jednání)

Co je to teorie? (Creswell)

- **Quantitative:** „Interrelated set of constructs formed into propositions that specify the relationships among variables“ that „describes how and why variables are related“
- A theory includes *Hypotheses*
- **Qualitative:** „A broad explanation, lens or perspective of the study (Feminist perspective, Racialized discourse, Critical theory, Queer theory, Disability inquiry...)... an outcome of the study... even may not be employed at all!“

Role teorie v klasickém výzkumu

- Jde o obecné teze které popisují a vysvětlují příčiny nebo efekty různých tříd jevů, a podmínek, za kterých nastávají
- Pomáhá nám generovat **hypotézy** nebo **výzkumné otázky** pro výzkum
- Někdy je teorie cílem (výstupem) výzkumu (**induktivní** výzkumné strategie)

Teorie v klasickém výzkumu

- Lineární nebo cyklický vztah?
- **Merton**: teorie středního dosahu propojující makro a mikro úroveň sociologických problémů, umožňuje nám vyhnout se selháním velkých teorií – lze je podpořit empirickými daty
- **Mills**: tendence k teorii ději, tendence k systematické teorii „podstaty člověka a společnosti“, tendence k empirickým výzkumům soudobých společenských faktů a problémů“ (a na malých skupinách), „metody pro metody“ ... proto raději sociologická imaginace

Aplikace teorie

- Teorie se ne vždy používá pro vysvětlující výzkum
- Teoreticky informovaná a vedená analýza událostí, fenoménů – cílem není explanace (tj. odhalení kauzality), ale analytický popis, využití teorie pro analýzu daného fenoménu
- Např. tvorba deskriptivních typologií (př. typy rodičů, typy neziskových organizací, typy voličů, atd.)

„Dobrá deskripce je lepší než špatné vysvětlení.“ (King, Keohane, Verba, s. 45)

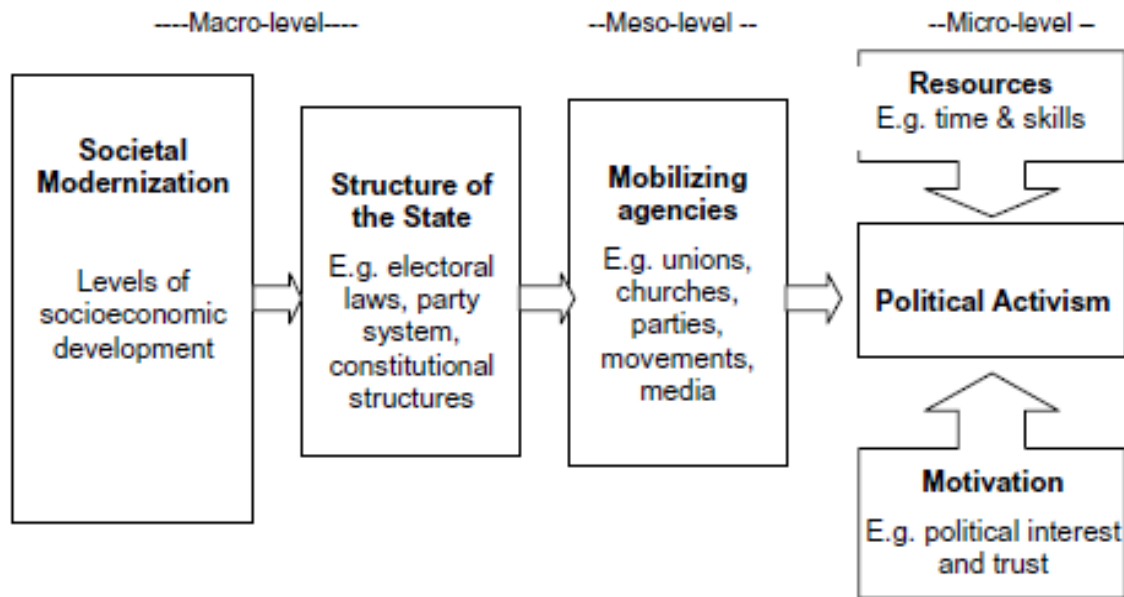
Příklad: teorie sociální deviace (Merton)

- Kultura jako organizovaná sada normativních hodnot sdílených členy společnosti/skupiny
- Anomie je stav bez-normovosti, když dojde k akutnímu rozpojení mezi kulturně stanovenými cíli a sociálně strukturovanými kapacitami členů společnosti jednat podle nich
- **Deviace** se obievuje tehdy, když existuje nesoulad mezi kulturně stanovenými **cíli** a legitimními **způsoby** jejich dosahování
- Jaké jsou typy individuální adaptace? (vs. Durkheimovo obecní pojetí)

TIPOLOGIE ZPŮSOBŮ INDIVIDUÁLNÍ ADAPTACE¹²

Způsoby adaptace	Kulturní cíle	Institucionalizované prostředky
I. Konformita	+	+
II. Inovace	+	-
III. Ritualismus	-	+
IV. Únik	-	-
V. Rebelie ¹³	±	±

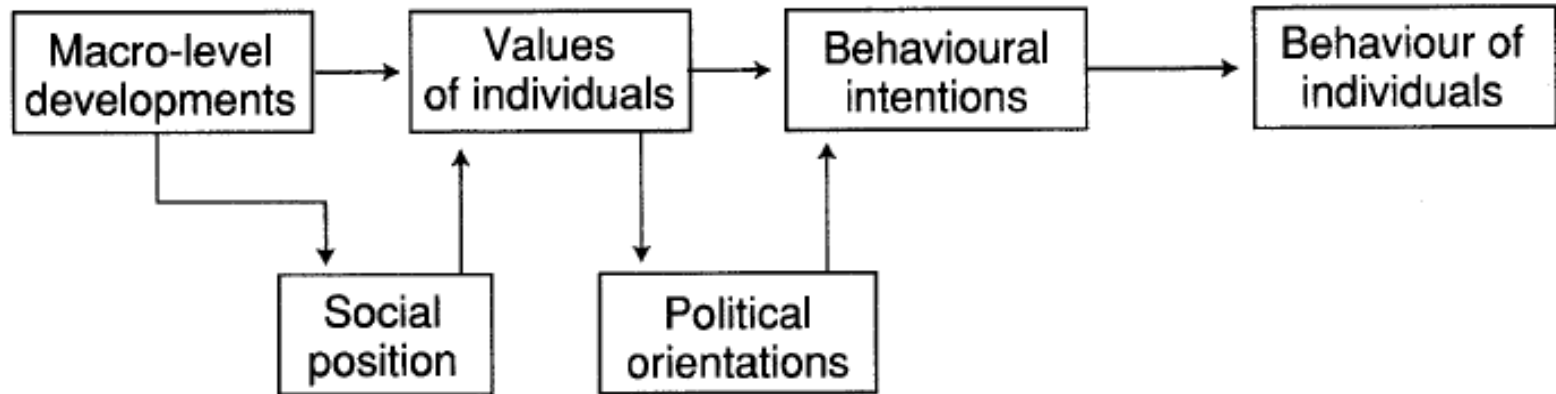
Příklad: teorie/model politického aktivismu (Norris 2002)

nations and for trends over time. The most common explanation for long-term developments in political participation comes from *modernization theories* advanced by Daniel Bell, Ronald Inglehart, and Russell Dalton, among others, suggesting that common social trends – such as rising standards of living, the growth of the service sector, and expanding educational opportunities – have swept through postindustrial societies, contributing to a new style of citizen politics in Western democracies.¹ This process is believed to have increased demands for more active public participation in the policy-making process through direct action, new social movements, and protest groups, while weakening deferential loyalties and support for traditional hierarchical organizations and authorities such as churches, parties, and traditional interest groups.

By contrast, *institutional accounts* emphasize the way in which the structure of the state sets opportunities for participation, exemplified in arguments by Powell and by Jackman that electoral laws, party systems, and constitutional frameworks help explain differences in voting turnout among nations.² Trends in participation can also be accounted for by changes in the rules of the game, such as the expansion of the franchise and reforms in campaign spending laws. *Agency theories*, exemplified by Rosenstone and Hansen,³ focus on the role of traditional mobilizing organizations in civic society, notably the ways in which political parties, trade unions, and religious groups recruit, organize, and engage activists. Putnam's account, emphasizing the role of social capital, also falls into this category.⁴ Lastly, the civic voluntarism model, developed by Verba and his colleagues, emphasizes the role of social inequalities in *resources* such as educational skills and socioeconomic status, and *motivational factors* such as political interest, information, and confidence, in explaining who participates.⁵

Příklad: teorie/model vlivu hodnot na chování (van Deth)

Despite several differences, a simple scheme seems to underlie many of the specific approaches and interpretations in value research. Only two assumptions are needed for this scheme. The first is that individual behaviour is determined by behavioural intentions, which, in turn, are shaped by values and political orientations. The second assumption is that people's values are highly influenced by the social environment and by their social position in that environment. These two assumptions provide two chains for the connections between three analytic levels: macro-level circumstances, individual orientations, and individual behaviour. Obviously, individual behaviour is not a terminal stage. In the long run, changes in individual behaviour imply changes in macro-level circumstances, so we are dealing with a complex circular process. This process is reduced to a simple three-level model only for analytic purposes. This so-called 'E→P→R model' (Environment→Predisposition→Response) has long been used as a starting point in social research.⁴ Its main aspects for our research are depicted in Figure 1.1.

The upper part of this schema consists of the most straightforward interpretation of the position of values in theories of political change. Macro-level developments shape the values of individuals, and these values determine the behaviour of individuals via behavioural intentions. An additional line of reasoning is included by recognizing that macro-level developments have a direct impact on the social position of individuals and that the relationship between macro-level developments and values should be interpreted with respect to these changing social positions. Finally, we include political orientations as co-determinants of behavioural intentions. The values of individuals can be transformed into political orientations which have some impact on their behavioural intentions. These two additional lines of reasoning, however, are side-walks in our analyses. Our emphasis is on the central position of values in the link between macro-level developments and the behaviour of individuals as depicted in the upper part of Figure 1.1.

Protichůdné teorie?

- U teorií středního dosahu poměrně běžné
- Představujeme obě soupeřící teze, formulujeme protikladné hypotézy/očekávání

Příklad: dopad uzavření politických příležitostí (vzestup tzv. manažerského populismu) na externalizaci (transnacionalizaci) advokačních neziskových organizací

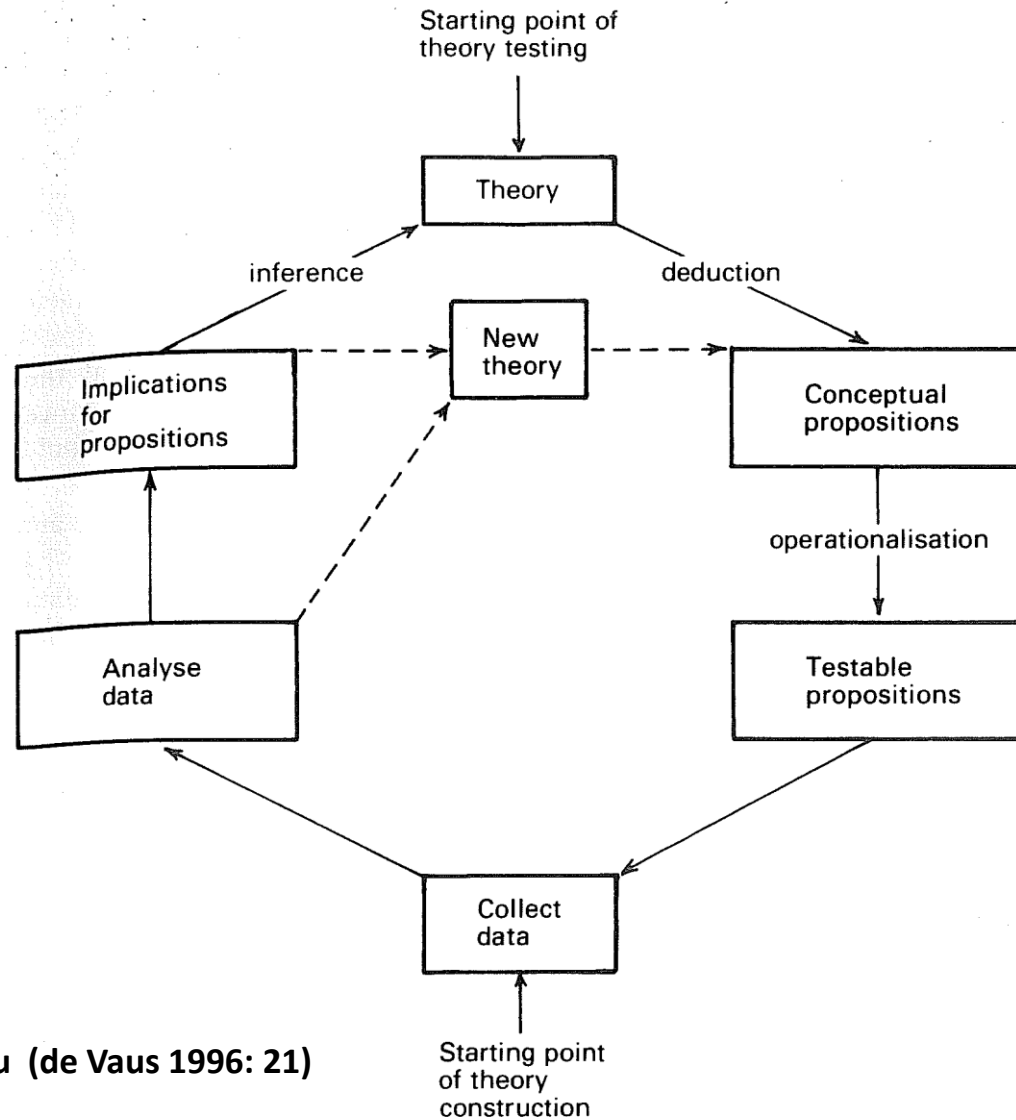
- More specifically, non-state actors frustrated by closed political opportunities (or even repression) and lack of resources (or threat thereof) seek out the support of external allies - state and non-state allies in the international arena - which could eventually bring the pressure on their domestic government (Keck and Sikkink 1998). Second, advocacy organizations simply aim at influencing policies at the transnational level where the institutions and political culture seem to be more receptive to their claims and demands than on the national level and they impact is scaling up (Marks and McAdam 1996; Poloni-Staudinger 2008)

H1: After the rise of managerial populism, advocacy organizations will increase their direct lobbying contacts with European institutions.

- However, it has been also demonstrated that such a compensation mechanism is not always in place: Beyers and Kerremans (2012) showed that transnational activities of interest groups may be a function of their embeddedness in the domestic context. They show that certain relational aspects such as gaining access to domestic policymaking processes and having ties with national political parties (especially governing ones) are important predictors for political activity on the international or EU level. This “persistence hypothesis” stems from the principle that transnational political activity is an outcome of gaining skills, investing resources, increasing legitimacy and representativeness on the national level (Labanino and Dobbins 2023).

H1a: After the rise of managerial populism, advocacy organizations will decrease their direct lobbying contacts with European institutions.

Cyklická perspektiva

Teorie v „jiném“ – induktivním - výzkumu

- Kvalitativní přístup/terénní výzkum
- Zakotvená teorie (grounded theory)
- Teorie jako výstup výzkumu, ne jeho začátek (začátkem je výzkumný problém)
- Způsob přemýšlení o datech a jejich konceptualizace
- Často pozorování a rozhovory – bohatý, nestrukturovaný empirický materiál (např. Goffman: totální instituce a institucionalizace)

Teorie v „jiném“ – induktivním – výzkumu: Zakotvená teorie

- **Metoda zakotvené teorie:** integrace kvalitativních dat získaných různými metodami a jejich analýza směřující k teorii.
- Využíváme různých úrovní kódování a postupně přecházíme z deskriptivní roviny do roviny hledání a nalézání toho, co je skryto za „prostým popisem“ jevu, situace.

Teorie v „jiném“ – induktivním – výzkumu: metodologický postup při zakotvené teorii

- (1) Výzkumník vstupuje do terénu s koncepty do terénu.
- (2) Studuje případy a zaznamenává.
- (3) Simultánně shromažďuje a analyzuje.
- (4) Výběr nových případů.
- (5) Sběr končí až je teorie saturována.

Zdroje

BLAIKIE, N., a J. PRIEST. 2019. *Designing Social Research. The Logic of Anticipation*. Cambridge: Polity Press

BLAIKIE, N. 2000. *Designing Social Research. The Logic of Anticipation*. Cambridge: Polity Press.

BRYMAN, Alan. 2012. *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.

DISMAN, M. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Karolinum: Praha.

PUNCH, Keith. 2015. *Úspěšný návrh výzkumu*. Praha: Portál.

VAN EVERA, S. 1997. *Guide to Methods for Students of Political Science*. London: Cornell University Press.